

Herbert Graßl

POLOŽAJ TELESNO IN DUŠEVNO PRIZADETIH V ANTIČNI DRUŽBI

Predavanje v Društvu za antične in humanistične študije Slovenije 18. 11. 1988.

Socialna zgodovina starega veka se tam, kjer se z njo intenzivno ukvarjajo, posveča pretežno trem področjem: višjim slojem družbe, ki jih raziskuje z metodami prozopografije, proučevanju položaja sužnjev in položaja žensk. Vsa tri področja se soočajo z metodičnimi vprašanji, zadnji dve tudi s tem, da posegata na območje, ki je ideološko obremenjeno. S temi vprašanji, kakor so lahko pomembna, pa pokrivamo le del družbene stvarnosti starega sveta. Raziskovanje specifičnih vprašanj obróbnih družbenih skupin pomeni znatno razširjenje perspektiv. Poleg tega pa se kaže na tem področju raziskav primanjkljaj, ki ga je treba zapolniti, če hočemo družbeno stvarnost starega sveta zajeti v njeni celovitosti. S tem se ne samo oblikuje bolj diferenciran pogled na antični svet, temveč tudi nujna podlaga za poznavanje podobnih procesov in pojavov marginalnih skupin v poznejših obdobjih, kar je zlasti važno za raziskovanje srednjega veka. Skupno in različno, trajno in to, kar je značilno le za neko obdobje, lahko šele na ta način pridejo do izraza v ostrejših obrisih. Celo moderna socialna politika bi mogla v luči tako zastavljenih analiz bolje izoblikovati svojo strategijo.

Ena najbolj vpadljivih skupin na tem področju so telesno in duševno prizadeti.¹ Ni treba posebej poudarjati, da pozornost, ki se posveča v zadnjem času prizadetim, pomeni izziv tudi za zgodovinarja starega veka. Če se ozremo po običajnih predstavah o družbenem položaju prizadetih v antiki, naletimo v ustreznih delih, ki jih večinoma niso napisali zgodovinarji starega veka, na resnično pavšalno podobo. Poleg predstave o uničevanju vsakršnega »nevrednega« življenja se poudarjata brezizhodnost in splošna beda. Študij antike doslej še ni dosti prispeval k temu, da bi se izoblikovala bolj natančna slika problema, predvsem da bi se pojasnili motivi za zaznamovanost prizadetih, njihovo samoocenjevanje, vključevanje v družbo in družbeno varstvo.²

Če hočemo dognati življenjsko resničnost telesno prizadetih, moramo najprej pregledati tista področja, ki so po našem mnenju predstavljala največjo oviro za vključevanje v družbo, religijo, medicino in pravo. Zaznamovanost telesno prizadetih je spadala v formalni in vsebinski sestav vseh antičnih religij, tako religioznih sistemov kot ljudskega verovanja. Zavračanje nepopolnih (to je nečistih) ljudi in strah pred nosilci magičnih moči in utelesanja zla³ sta temeljila na številnih kulturnih predpisih o čistosti za vernike in še posebej za svečenike.⁴ Pri znano tesni prepletenosti med religijo in politiko sta imeli ti dve tudi na zadnje področje (to je pravo) odločilen učinek.⁵ Tudi ideal kalokagatije (skladnosti med lepim in dobrim), ki mu ni bil zavezan samo svet grškega plemstva, se je zanesljivo uvrščal v ta sistem vrednot. Seveda je imel ta tudi

¹ Splošno k temi: H. Graßl, *Behinderte in der Antike*, Tyche 1, 1986, 118 ss.; A. A. M. Esser, *Das Antlitz der Blindheit in der Antike*, Leiden 1961².

² Prim. kratka izvajanja o tem pri M. Michler, *Die Krüppelleiden in »De morbo sacro« und »De articulis«*, *Sudhoffs Archiv* 45, 1961, 306 ss.; P. G. Maxwell-Stuart, *Interpretations of the name Oidipus*, *Maia* 27, 1975, 37 ss.

³ Prim. R. Parker, *Miasma*, Oxford 1983, 260 sl.; J. Bremmer, *Scapegoat Rituals in Ancient Greece*, *Harvard Studies in Classical Philology* 87, 1983, 301 ss.

⁴ *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (odslej RE), s. v. Hieréis, 1417; RE, s. v. sacerdotes, 1643.

⁵ U. Kahrstedt, *Griechisches Staatsrecht I*, Göttingen 1922, 133 ss.; Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht I*, Leipzig 1887, 494.

svoje vrzeli, saj je znano, da so celo olimpijski bogovi prištevali medse telesno prizadetega Hefajsta.⁶ Vendar pa je bil on, rokodelec, predmet posmeha. Manj znani so nekateri svečeniki, ki so kljub svojim telesnim napakam opravljali svoje dostojanstvo, tako žrtveni svečenik Hegesistrat v Elidi, ki se je v trenutku obupa sam pohabil,⁷ ali pontifex maximus L. Caecilius Metellus.⁸ Katere pridržke je bilo tukaj treba preseči, kaže primer M. Sergija Sila.⁹ Potem ko je bil po številnih vojaških pohodih težko poškodovan in je zato imel namesto desne roke železno protezo, bi bil kot pretor izključen od žrtvenih obredov, če se ne bi z nezlomljivo voljo boril za svojo pravico. Ne smemo prezreti cele vrste kraljev, ki so bili telesno prizadeti: mitični atenski kralj Medon,¹⁰ Batos III. iz Kirene,¹¹ spartanski kralj Agesilaj,¹² Filip II. Makedonski,¹³ Prusias I. s pridevkom Hromi (cholós),¹⁴ in drugi.¹⁵ Od državnih dostojanstvenikov naj omenimo zgodovinarja in vojskovodjo Filista,¹⁶ konzula Gn. Oktavija¹⁷ in Cezarjevega privrženca P. Vatinija.¹⁸ Tukaj srečamo tudi več rimskih cesarjev: Klavdija,¹⁹ Vitelija,²⁰ Septimija Severa,²¹ Maksencija²² in Konstansa,²³ ki so imeli vsi bolj ali manj moteno gibanje. Seveda tudi ženskam ni bilo prizanešeno. Labda iz korintske plemiške družine Bakhiadov je bila zaradi telesne napake prezirana in je v izvenzakonski zvezi rodila Kipsela, ustanovitelja tiranske oblasti v Korintu.²⁴ Vsi ti so na različen način trpeli zaradi svoje usode, vendar so s svojim zgledom prispevali k temu, da so bile premagane podedovane tabu predstave in družbene ovire. Sem so bila usmerjena tudi tista etična prizadevanja, ki so s kritiko ideala kalokagatije, kot so jo izražali od Homerjevega Tersita prek Arhiloha pa vse do kinikov, ob zavračanju tako priročnega izenačevanja telesne in duševne prizadetosti,²⁵ utirala pot racionalnemu obvladovanju problema.

Antična medicina, četudi ni bila več prepričana v demonsko naravo prizadetega, je tega vendarle puščala ob strani. Strah pred obravnavanjem kroničnih bolezni, ki bi jih mogli razlagati kot božjo kazen, je prepuščal tiste, ki so iskali pomoči, verovanju v čudeže²⁶ ter božanstvoma ozdravljenja Asklepiju ali Izidi.²⁷ Do temeljitega preobrata v odnosu medicine do vprašanja prizadetih je prišlo šele s tako imenovanimi metodiki v cesarski dobi.

Tudi antična kazenskopravna praksa²⁸ z razvejanimi telesnimi kaznimi, katerih namen je bilo vidno izločevanje prizadetih, in ki je zaradi nepovratnih posledic povzročala trajno zaznamovanost, je tukaj pustila svoje sledi. Na tem mestu je treba zavriniti tudi zelo razširjeno pojmovanje, da je izpostavljanje prizadetih otrok ta problem še poostrilo. Nikakor se ne da zanikati, da so novo-

⁶ M. Delcourt, *Héphaistos ou la légende du magicien*, Paris 1957, 40 ss.

⁷ Herodot 3, 37.

⁸ Plinius, *Naturalis historia* 11, 174; k vprašanju historičnosti gl. O. Leuze, *Metellus caecatus*, *Philologus* 64 (N. F. 18), 1905, 95 ss.; Th. Köves-Zulauf, *Reden und Schweigen*, München 1972, 75 sl.

⁹ Plinius, *Naturalis historia* 7, 104 ss.

¹⁰ Pausanias, 7, 2, 1; k temu L. Piccirilli, *Gli arbitri interstatali greci I*, Pisa 1973, 300 ss.; J. Bremmer, *Medon, v: Perennitas. Studi in onore di Angelo Brelich*, Roma 1980, 67 ss.

¹¹ Herodot 4, 161 s.

¹² Xenophon, *Hellenika* 3, 3, 3; Plutarch, *Agesilaos* 3, 7; *Lysandros* 22, 10; *Moralia* 399 B; Pausanias 3, 8, 9; Cornelius Nepos, *Agesilaus* 8, 1; Iustinus 6, 2, 5 sl.

¹³ Demosthenes, *De corona* 67 = Aulus Gellius 2, 27, 1; Plutarch, *Moralia* 739 B.

¹⁴ *Die Fragmente der griech. Historiker* (F. Jacoby) 434 F 19, 3.

¹⁵ Aristoteles, *Fragmenta* 611, 23.

¹⁶ Diodorus 16, 16; Seneca, *Controversiae* 1, 4; Plutarch, *Dion* 35, 4 (po Timaju).

¹⁷ Sallustius, *Historiae, fragmentum* 2, 26.

¹⁸ RE s. v. P. Vatinius 3), 515 ss.

¹⁹ Suetonius, *Claudius* 2, 1; Seneca, *Apocolocyntosis* 5.

²⁰ Suetonius, *Vitellius* 16 sl.

²¹ *Historia Augusta*, *Septimius Severus* 18, 9 ss.

²² *Panegyrici Latini* 9, 4, 3.

²³ *Epitome de Caesaribus* 41, 24.

²⁴ Herodot 5, 92.

²⁵ E. Müller-Graupa, *Primitiae*, *Glotta* 19, 1931, 50 ss.

²⁶ O. Weinreich, *Antike Heilungswunder*, Gießen 1909; R. Herzog, *Die Wunderheilungen von Epidauros*, Leipzig 1931.

²⁷ Plutarch, *De Iside* 62.

²⁸ Gl. sedaj: *Du châtement dans la cité: Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, Collection de l'École française de Rome, 1984.

rojenčke iz verskih ali evgeničnih razlogov vedno znova izpostavljali, kar so izrecno odobraval tudi filozofi in zdravniki. Kljub temu pa je bilo veliko že od rojstva prizadetih oseb, dejstvo, ki se gotovo ne da utemeljevati le z nedvomno nezadostnim postopkom preverjanja življenjske zmožnosti nekega otroka (kopanje v vinu, mrzli vodi in podobno). Odločitev o potrditvi in sprejetju ali o izpostavljenju otroka je namreč padla v trenutku, ko se je dalo jasno razpoznati le zanemarljivo majhno število telesnih hib.

Ko skušamo spoznati odnos do telesno prizadetih, nam more posredovati dragocene podatke analiza imen. V Grčiji²⁹ se pred 4. stoletjem pred Kristusom imena, ki kažejo na telesno prizadetost, pojavljajo le izjemoma. Par primerov: Myskelos (šepavec), po izročilu ustanovitelj Krotona,³⁰ ali Rhoikos (kriv, upog-njen) s Samoša, topilec rude. Vsekakor med njimi praktično ne najdemo plemčev, pa tudi ne sužnjev. Pač pa se ta imena pojavljajo bolj pogosto v sred-njih in nižjih slojih mestnega prebivalstva, kot jih srečujemo pri Aristofanu, in v določenih predelih grškega sveta (v Tesaliji, Bojotiji, na Evboji). Od 3. sto-letja pred Kristusom je teh imen vedno več, sedaj tudi kot vzdevkov.³¹ Povsem drugače so bile razmere v Rimu. Tukaj so bila »cognomina«, ki označujejo tes-lesno prizadetost, v republikanski dobi najbolj razširjena prav pri nobiliteti, nasprotno pa so bila le podpopvrčno zastopana pri sužnjih in osvobojencih.³² Pri sužnjih moramo iskati pojasnilo v tem, da je bila njihova uporabnost pred-nostni vidik tudi pri dajanju imen.³³ Pogostnost teh imen v krogih družbeno in politično vodilnega sloja v Rimu jasno kaže, da tukaj ne gre za nikakršno dis-kriminiranje, kar potrjuje tudi Horacij,³⁴ ki vidi v tovrstnem dajanju imen posebno nagnenje staršev do svojega telesno prizadetega otroka. Tudi Plutarh opozarja na različen pristop pri Grkih in Rimljanih.³⁵ Celo grški pregovori so preganjali telesne pomanjkljivosti z neusmiljeno okrutnostjo.³⁶

Veliko občudovanje zaslužijo prizadevanja telesno prizadetih za vključitev v družbo. Spriči skicirane lestvice vrednot se ne smemo čuditi, da mnogi Grki svoje telesne prizadetosti niso hoteli pustiti do veljave in telesnih pomanjklji-vosti tudi niso dovolili upodabljati (Agesilaj,³⁷ Filist³⁸ ali Antigon »Monophthal-mos«³⁹). Prizadevanje, postati enakovreden član družbe, je lahko vodilo v čez-merno kompenzacijo pri oblačenju, kar je ponovno zbuvalo porog okolice.⁴⁰ Le posamič in, le pri osebah najvišjega stanu se je obnašanje okolice prilagodilo prizadetim, kar je na opazovalca učinkovalo resnično smešno in je v takem obnašanju videl prilizovanje.⁴¹

Kot pripomočke za vključevanje v družbo naj omenimo načine, ki so omo-gočili lažje premikanje: uporabo mule,⁴² konja⁴³ ali celo voza.⁴⁴ Kakšne arhitek-tonske ovire so morali telesno prizadeti premagovati v antičnem mestu, nam zelo dobro prikazuje poročilo sla v delu »Tragodopodagra«, spisu iz korpusa Lukianovih del.⁴⁵ Bog Hefajst si je lahko skonstruiral dva avtomata kot pripo-

²⁹ F. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle 1917, 491 ss.

³⁰ M. Giangiulio, Deformità eroiche e tradizioni di fondazione, Annali della Scuola normale superiore di Pisa (Lettere, storia e filosofia) XI, 1, 1981, 2 ss.

³¹ RE S. v. Spitznamen.

³² I. Kajanto, The Latin Cognomina, Helsinki 1965, 63 sl.: 132 ss.

³³ Prim. Seneca, Epistulae morales 80, 9.

³⁴ Saturae 1, 3, 43.

³⁵ Plutarch, Coriolanus 11, 6.

³⁶ RE s. v. Paroimia, 1719.

³⁷ Plutarch, Agesilaos 2, 3; Apuleius, Apologia 15, 1.

³⁸ Die Fragmente der griech. Historiker (F. Jacoby), 566 Fr. 115.

³⁹ Plinius, Naturalis historia 35, 90; Antigon je dal usmrtiti sofista Teokrita, ker mu je ta oponašal, da ima le eno oko: Plutarch, Moralia 11, 15. Splošno k temu tudi Cicero, De finibus 5, 46.

⁴⁰ Prim. Lukianos, Adversus indoctum 6, 105.

⁴¹ Athenaios, Deipnosophistai 6, 248 sl.; Strabo 17, 2, 3; Diodorus 3, 7 (po Agatarhidu).

⁴² Lysias 24, 10 ss.

⁴³ Plutarch, Kleomenes 37, 3.

⁴⁴ Plutarch, Timoleon 38, 6; Cornelius Nepos, Timoleon 4, 2; Plinius, Naturalis historia 7, 141: Leges XII tabularum 1, 3.

⁴⁵ (Lukianos). Tragodopodagra 221 ss.

močka,⁴⁶ smrtniki pa so se morali zadovoljiti s primitivnimi opornimi palicami, protezami in podobno opravo.⁴⁷

Možnosti za vključevanje v družbo so bile odvisne od gmotnih virov posameznika. Bistveno merilo za poseganje države na to področje je bil vzrok za telesno prizadetost. Vojni invalidi so lahko računali na splošno priznanje pomoči⁴⁸ in to dejstvo je bilo psihološko izredno pomembno. V Atenah segajo začetki državne oskrbe vojnih invalidov že v Solonov čas,⁴⁹ v večjem obsegu pa se ta uveljavi od Pejsistrata dalje. Točna oblika organizacije te pomoči za to dobo vsekakor ni dosti znana. Do odločilnega preobrata v oskrbovanju telesno prizadetih je prišlo v 5. stoletju pred Kristusom. Tedaj se je bilo mogoče potegovati za pomoč ne oziraje se na vzrok za prizadetost, in to je bilo odvisno od velikosti premoženja. Vendar pa je izplačana podpora zadostovala le za približno polovico minimalnih eksistenčnih potreb. Zakonska določba⁵⁰ je dajala državljanu pravico, da se poteguje za državno podporo. Iz drugih grških mest ne poznamo nobenega tovrstnega primera. Šele v vojski Aleksandra Velikega ponovno naletimo na to vprašanje. Upor vojakov v mestu Opis je sprožila načrtovana odpustitev makedonskih vojnih invalidov,⁵¹ ki so jih končno s častmi in nagradami poslali domov. Ta primer nam kaže, da invalidi niso mogli uveljavljati nikakršne pravne zahteve po gmotni zagotovitvi svoje družbene eksistence, vendar so s pritiskom dosegli, da so bili izenačeni z odsluženi vojniki. Vladar je hotel z dodatnimi počastitvami olajšati njihovo ponovno vključitev v družbo. Tudi v rimski vojski je ta problem zaradi poklicne narave vojaškega stanu imel velike razsežnosti. V zgodnjem cesarstvu so bili predčasno odpušteni invalidi (causarii) izenačeni z veterani, v pozni antiki pa se je njihov položaj znatno poslabšal.⁵² Civilni invalidi so bili v cesarski dobi deležni le pravne pomoči (za to je skrbel »curator debilium«), niso pa dobivali nikakršne neposredne finančne podpore. Ugotoviti moramo tudi, da so telesno prizadeti v posameznih delih države živeli v dokaj različnih pogojih. Ti so bili v Egiptu neprimerno ugodnejši kakor drugod. Del problemov se je reševal tudi v okviru družbenih vezi in organizacijskih oblik kot so bile oikos, prijateljstvo, družina in klientela. Pri propadu teh ustanov in pomanjkljivem državnem angažmaju je krščanska cerkvena organizacija lahko zapolnila to vrzel.

Zaradi takih razmer nas ne sme presenetiti dejstvo, da so telesno prizadeti opravljali delo, ki jim je omogočalo fizično preživetje. Beračenje in šamomor, kakor se ju je bilo v takih razmerah vedno treba bati in sta bila (v skladu z etiko časa) gotovo tudi dostikrat izbrana pot, sta lahko pomenila le nezadosten izhod. Seveda je treba tukaj upoštevati razlike z ozirom na način, stopnjo in časovni začetek prizadetosti, pa tudi dejavnost in družbeni položaj prizadetega. K bolj znanim primerom spadajo nekateri filozofi, ki so oslepeli kasneje (Demokrit, Anaksagoras, Antipater iz Kirene, Asklepiad iz Fleja, Diodot), ki so svojo dejavnost opravljali naprej, kar se je s častjo poudarjalo.⁵³ Telesno pri-

⁴⁶ Homer, *Ilias* 18, 417.

⁴⁷ W. v. Brunn, *Der Stelzfuß von Capua und die antiken Prothesen*, *Sudhoffs Archiv* 18, 1926, 351 ss.; L. J. Bliquez, *Classical Prosthetics*, *Archaeology* 36, 5, 1983, 25 ss.

⁴⁸ Plinius, *Naturalis historia* 7, 141; Aelianus, *Varia historia* 5, 19; Cicero, *De oratore* 2, 249; Seneca, *Controversiae* 1, 4.

⁴⁹ Plutarch, *Solon* 31, 3; *Herakleidos Ponticos*, *Fragm.* 149 W.

⁵⁰ Aristoteles, *Athenaion politeia* 49, 4.

⁵¹ Plutarch, *Alexandros* 71, 2; Arrianos, *Anabasis* 7, 8, 1 ss.

⁵² Gl. H. Graßl, *Missio causaria*, v: *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift A. Betz*, Wien 1985, 281 ss.

⁵³ Cicero, *Tusculanae disputationes* 5, 111 ss.

⁵⁴ Valerius Maximus 8, 7, 4.

⁵⁵ Valerius Maximus 8, 7, 5.

⁵⁶ Suetonius, *De grammaticis* 3.

⁵⁷ Libanius, *Epistulae* 361 (10, 344, 1 F.).

⁵⁸ RE s. v. Alexion 6).

⁵⁹ Athenaios, *Deipnosophistai* 8, 338 a.

⁶⁰ Plutarch, *Perikles* 27, 3 = *Die Fragmente der griech. Historiker*, 70 F 195.

⁶¹ Marcus Aurelius 7, 7; Gregorius Nyssenus, *Patrologia Graeca* 46, 784; Ulpianus, *Digesta* 29, 1, 4.

⁶² Lukianos, *Dialogi mortuorum* 27, 9.

⁶³ Apuleius, *Metamorphoseis* 6, 18, 4: 6, 20, 2.

zadeti so bili tudi pravnici učenjaki Livij Druz,⁵⁴ Pontij Lup⁵⁵ in Publilij Senator. Kot gramatik je Opij Har (Oppius Chares) še v visoki starosti že slep in napól hrom opravljal svojo učiteljsko dejavnost,⁵⁶ tudi pesnik in učitelj Kleobul⁵⁷ je bil zaradi tega deležen priznanja. Gramatik Aleksion⁵⁸ je bil hrom, prav tako komponist Dorion,⁵⁹ ki je ohranil svojo šaljivost. Ko mu je pri neki pojedini izginil čevelj (ki je bil posebne vrste izdelek), je dejal povsem mirno: »Navihancu ne privoščim nič hujšega kot to, da bi se mu čevelj lahko podal na nogo!« Inženir Artemon iz Klazomen⁶⁰ se je dal nositi na delovno mesto v nosilnici. Vse te dejavnosti so bile še združljive z vsakokratno telesno prizadetostjo. Večje začudenje pa lahko izzove dejstvo, da se omenjajo tudi telesno prizadeti vojniki.⁶¹ Možen vzrok za to je bilo kronično pomanjkanje rekrutov v pozni antiki.

Tudi fizično aktivni ljudje so bili prisiljeni, da so opravljali svoje delo kljub telesni prizadetosti, do visoke starosti. Hrom in slaboviden star ribič,⁶² hrom gonjač oslov⁶³ in hrom pastir⁶⁴ nastopajo kot običajni literarni liki. V velemestih (na primer v Aleksandriji)⁶⁵ je telesno prizadeti lahko dobil zaposlitev in podporo, kar je povzročilo velik dotok teh ljudi v mestna središča.⁶⁶ Tudi v Atenah so morali telesno prizadeti še naprej delati, kot je razvidno iz primera šepavega vinskega točaja ali kot nam kaže pohabljenec v Lizijevem obrambnem govoru.⁶⁷ Ta primer kaže tudi to, da je bila predpogoj za pravico do državne podpore omejena sposobnost pridobivanja zaslužka.⁶⁸

Vedno znova se omenjajo telesne poškodbe tudi pri sužnjih. Te pri pridobitvi sužnja pogosto niti niso bile razpoznavne, bile pa so posledica delovnih nesreč ali pa so se pojavile pri doma rojenih sužnjih. Sem spadajo telesno prizadeti na nekem posestvu v Atiki,⁶⁹ grbasti suženj Klesip,⁷⁰ gluhi mulovodec,⁷¹ hromi suženj stotnika v Kafarnaumu.⁷² Pri teh osebah gre za primere sovpadanja posameznikovega trpljenja z njegovo osebnopravno odvisnostjo. Razpetost med protislovja se izraža tudi v dejstvu, da je bilo po eni strani sužnjem v primeru telesnih poškodb s strani tretje osebe zagotovljeno od države boljše varstvo kakor svobodnim, po drugi strani pa se je nahajal suženj v neomejeni kazenski oblasti gospodarja, ki je vključevala tudi pravico do težkih telesnih kazni. Ekscesna uporaba te kazenske oblasti je bila vsekakor po družbenih normah prepovedana.

O osebah, ki so bile telesno prizadete od rojstva, je prav malo znanega. Pesnik in pevec Ksenokrit iz Lokrov,⁷³ slep od rojstva, je vsekakor moral biti deležen izobrazbe, tako kot je bilo to pogostokrat pri glasbenikih. V tej zvezi moramo omeniti tudi nemega atleta Ehekla⁷⁴ in Q. Pedija, ki se je izučil za slikarja.⁷⁵ Ne smemo pozabiti tudi na Hefajsta. Kot šepav na obe nogi je bil izučen za kovaško obrt in je veljal za mojstra svojega poklica, za božjega zaščitnika vseh rokodelcev. Ali bi mogli najti jasnejši dokaz za to, da so le-ti dosežke nekoga, ki je bil telesno prizadet, popolnoma priznavali?

Tudi pristop in ravnanje v odnosu do duševno prizadetih⁷⁶ sta bila razpeta med protislovja, tako v posameznih kulturah, v vsakokratnem družbenem okolju, v posameznih vrstah virov. Usoda teh ljudi je bila v rokah družinskih članov, predvsem njihovo varstvo, kar je izzivalo vedno znova pravne posege.⁷⁷

⁵⁴ Talmud Sabb. 32 a.

⁵⁵ Historia Augusta; Saturninus 8, 6.

⁵⁶ E. Patlagean, Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance, Paris 1977, 179 ss.

⁵⁷ Aristophanes, Aves 1291 sl.; Lysias 24, 4 ss.

⁵⁸ Besedilo pri Aristotelu (Athenaion politeia 49, 4) bi moglo kazati na to.

⁵⁹ Isaios, Fragm. 5 Loeb = Pollux 2, 61.

⁶⁰ Plinius, Naturalis historia 34, 11.

⁶¹ Martialis 11, 38.

⁶² Matejev evangelij 8, 5 ss.

⁶³ RE s. v. Xenokritos 2).

⁶⁴ Aulus Gellius 5, 9, 5 sl.; Valerius Maximus 1, 8 ext. 4.

⁶⁵ Plinius, Naturalis historia 35, 21.

⁶⁶ Gl. k temu G. Rosen, Madness in Society, London 1968, 71 ss.; Isti, Some notes on greek and roman attitudes toward the mentally ill, v: Medicine, Science and Culture. Historical essays in honor of O. Temkin, Baltimore 1968, 17 ss.

⁶⁷ Platon. Nomoi 11, 934 C-D; Leges XII tabularum 5, 7 b; Digesta 48, 9, 9, 2; 1, 18, 14.

Sicer pa se država za duševno bolne osebe ni zanimala. V Atenah je domnevno obstajala dolžnost družine, da obvesti državno oblast o duševni prizadetosti kakega svojega člana.⁷⁸ Zaščiteno je bil zdravi del družine, predvsem v premoženjskopravnem oziru. Oporoka, ki jo je napravil duševni bolnik, ni bila veljavna. Proti zapravljanju premoženja se je dalo vložiti tožbo, kupne pogodbe so bile zaščitene.⁷⁹ Vključevanje teh ljudi v družbo ni bilo mogoče in celo tak filozof kot je bil Seneka, je duševno moteno osebo v svoji bližini sprejel na znanje odklonilno.⁸⁰ Oskrba duševnih bolnikov, ki niso mogli živeti v okviru družine, ni bila zagotovljena.⁸¹ Novela cesarja Justinijana⁸² nam dokazuje, da so tudi najbližji sorodniki to skrb zanemarjali; v tem primeru so bile tuje osebe, ki so skrbele za duševnega bolnika, uvrščene med njegove dediče.

Postopanje družinskih članov s številnimi duševnimi bolniki je bilo dostikrat zelo surovó: vezanje, vklepanje v verige, zapiranje (ne le v primeru nevarnih oseb, vse to je bilo na dnevnem redu in tega država ni omejevala. Proti takemu postopanju so dvignili glas nekateri zdravniki (Asklepijad, Kels, Soran, Aretaj). Ti so zagovarjali uporabo teh sredstev samo v primeru nevarnosti, kar pa je sprožalo vprašanja lastne varnosti.⁸³ To prosvetljeno stališče medicine cesarske dobe je sprejelo tudi pravoznanstvo, kar se je izražalo v priznavanju možnosti ozdravitve in začasnosti pojava duševne zmedenosti. V tej zvezi naj omenimo epizodo iz življenja cesarja Hadrijana.⁸⁴ Ko je vladarja nasilno napadel neki očitno duševno neuravnovešen suženj, ga je ta po preiskavi primera prepustil v nadaljnjo postopanje zdravnikom. To je jasen primer humanosti v vodenju države v tisti dobi:

Če se je duševni bolnik pojavil na cesti, so ga zasmehovali in ga zmerjali;⁸⁵ otroci so ga obkladali z zmerljivkami,⁸⁶ omenja se celo primer, da je bila taka oseba zaznamovana s črno barvo.⁸⁷ Da bi take bolnike odgnali od sebe, so ljudje radi zgrabili za kamenje⁸⁸ ali pa so pljuvali pred njimi.⁸⁹

S tem pregledom položaja telesno in duševno prizadetih v antični družbi želimo poudariti, da se zgodovina starega veka more in mora izjasniti tudi ob problemih našega časa, in to v obojestransko korist. Današnja družba lahko svoja izhodišča za reševanje teh vprašanj iz daljše zgodovinske perspektive lažje in bolje oceni in ovrednoti, zgodovina starega veka pa lahko nudi dokaz za to, da je prva družbeno relevantno delo zmožna in pripravljena opraviti.

Prevedel Rajko Bratož

⁷⁸ Plutarch, Solon 8, 2.

⁷⁹ Demosthenes 46, 14; Aristoteles, Athenaion politeia 35, 2; Theophrastos pri Stobaios, Florelegium 44, 22, 4; prim. tudi Philo, De plant. 101, z nasvetom, da duševnemu bolniku shranjene premičnine (depositum) ni treba vračati, ker ta od nje nima nobene koristi.

⁸⁰ Seneca, Epistulae morales 50, 2.

⁸¹ Prim. Historia Augusta, Alexander 34, 2; Artemidoros, Oneirokritikos 1, 76; 3, 42.

⁸² Novellae 115 III 12; IV 6.

⁸³ Lukianos, Symposion 20.

⁸⁴ Historia Augusta, Hadrianus 12, 5.

⁸⁵ Platon, Euthydemos 3 C; Livius 1, 56; Euripides, Hercules furens 950; Sophokles, Aias 382; 454; Horatius, Epistulae 1, 1, 10; Phaedrus 3, 14, 3.

⁸⁶ Artemidoros, Oneirokritikos 3, 42; Philo, Flacc. 36 ss.

⁸⁷ Horatius, Saturae 2, 3, 246.

⁸⁸ Aristophanes, Vespae 1491; Aves 524 sl.; Acharnenses 1168; Plautus, Poenulus 528; Captivi 550 ss.

⁸⁹ Theophrastes, Charakteres 16, 14.

Zusammenfassung

DIE STELLUNG VON BEHINDERTEN IN DER ANTIKEN GESELLSCHAFT

Herbert Graßl

Nach einleitenden Überlegungen zur Bedeutung sozialgeschichtlicher Fragestellungen im allgemeinen und Randgruppenproblemen im besonderen werden körperlich und geistig Behinderte näher untersucht; dabei ist es das Ziel, die Motive für die Stigmatisierung, die Selbsteinschätzung der Betroffenen, ihre mögliche Integration und soziale Absicherung zu klären.

Bei den Körperbehinderten erweisen sich Religion, Medizin und Rechtspflege als die größten Integrationsbarrieren, doch zeigen alle diese Bereiche auch eine gewisse Durchlässigkeit. Wir kennen Götter, Priester, Könige und Kaiser, die zu den Körperbehinderten zu zählen sind und die alle an ihrem Schicksal zu leiden hatten. Erst spät hat die antike Medizin hierin ein besonderes Problem gesehen. Die Strafrechtspraxis mit den häufigen Körperstrafen hat das Problem natürlich ebenfalls verschärft.

Zur Aufhellung der Einstellung gegenüber Körperbehinderten kann die Namensforschung wertvolle Beiträge liefern: wenige und dazu späte Behindertennamen in Griechenland, in Rom dagegen Verbreitung gerade bei der republikanischen Nobilität. Die Integration der Behinderten, die sich wie auch heute noch als sehr schwierig gestaltete, war auch von der ökonomischen Lage des Betroffenen abhängig. Staatliche Hilfestellung wie in Athen war ursprünglich an engumgrenzte Ursachen (Kriegsinvalidität), später an ein Einkommenslimit gebunden. Vielfach waren Behinderte der Gnade der Mächtigen überantwortet: so die Soldaten Alexanders des Großen, später die »causarii« des römischen Kaiserheeres. Angesichts dieser Situation verwundert es auch nicht, daß Körperbehinderte auch im Arbeitsprozeß zu finden sind; damit soll gezeigt werden, daß es auch Alternativen zu Bettelei oder Freitod gab. Hier ist natürlich nach Art, Grad und zeitlichem Beginn der Behinderung sowie Tätigkeit und sozialer Stellung des Behinderten zu differenzieren. Aus dem Bereich der Philosophen, Juristen, Grammatiker, Musiker, Techniker stehen uns Beispiele für eine Verbindung von Behinderung mit beruflicher Tätigkeit zur Verfügung. Doch auch Soldaten, Fischer, Hirten, Landarbeiter, Handwerker, wo ja körperlicher Einsatz gefragt war, sind hier zu finden: für diese Personen war Arbeit eine Überlebensfrage. Auch Körperbehinderte Sklaven und Strafgefangene sind in diesem Rahmen zu betrachten. Eine Ausbildung von Behinderten, die daraus einen Lebensunterhalt finden sollten, ist in mehreren Fällen belegt. Die Lage der geistig Behinderten wiederum war in die Hand der Familienangehörigen gelegt. Hier steht das Problem der Überwachung dieser Personen und der vermögensrechtliche Schutz der übrigen Familienmitglieder und der Gesellschaft im Vordergrund. Gegen oft rohe Methoden im Umgang mit Geisteskranken erhoben einige Ärzte ihre kritischen Stimmen, was dann auch auf die Rechtssprechung ausstrahlte. An der ablehnenden Haltung der Volksmasse hat dies allerdings nichts geändert.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.